

УДК 239

Андрій Олійник,
доктор богослов'я, викладач кафедри Українського католицького університету (Львів)

ПРІОРИТЕТ ПРОПОВІДНИЦТВА У ДІЯЛЬНОСТІ СВЯТОГО ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО

У статті проаналізовано багатогранну діяльність відомого релігійного і суспільного діяча кінця IV – поч. V ст. св. Івана Золотоустого з перспективи його гомілетичної активності. Доведено, що цей представник “золотої доби” проповідництва був новатором у богословській науці, зокрема в біблійній екзегетиці, апологетиці та соціальній церковній доктрині, започаткувавши новий розвиток практичного богослов'я у ранній Церкві.

Ключові слова: проповідництво, гомілія, риторика, амвон, практичне богослов'я.

Приоритет проповедничества в деятельности святого Иоанна Златоуста

В статье проанализировано многообразную деятельность известного религиозного и общественного деятеля конца IV – нач. V в. св. Иоанна Златоуста с перспективы его гомилетического служения. Доказано, что этот представитель “золотой эпохи” проповедничества был автором новшеств в богословской науке, в частности библейской экзегетики, апологетики и социального церковного учения, начиная новое развитие практического богословия в ранней Церкви.

Ключевые слова: проповедничество, гомилия, риторика, амвон, практическое богословие.

The priority of preaching in the activity of st. John Chrysostom

In the article has been analyzed the activity of the famous religious and social figure of the early Christian ages (IV-V) St. John Chrysostom by the side of his homiletical activity. The conclusion is that St. John being present in the “gold ages” of preaching was an innovator in biblical exegesis, apologetic and social teaching of the Church. He was the pioneer of the development of the practical theology in the Church.

Keywords: preaching, homily, rhetoric, pulpit, practical theology.

Святого Івана Золотоустого (349–407) досі вважають взірцем для проповідників християнського Сходу, як водночас і Західної Церкви.

Шістнадцять століть його гомілетична спадщина надихала богословів до практичного застосування постулатів християнської віри на церковній кафедрі – у проповіді. Нові дослідження та переосмислення творів цього золотоустого майстра слова постали перед сучасниками нещодавно, коли 2007 р. відзначали ювілей 1600-ліття від дня його мученицької смерті. Іван Золотоустий як проповідник, який діяв в Антіохії у Сирії (386–398), а згодом як єпископ у столичному місті Константинополі (398–404), – найпромовистіший представник епохи “золотої доби” візантійського проповідництва IV–V століть і з-посеред інших Отців ранньої Церкви залишив після себе чи не найбільше гомілій та промов, які і сьогодні є об’єктом інспіративного пошуку та поглиблення не лише для богословів Православної і Католицької Церков, але й також для значної більшості протестантських деномінацій [1, с. 68].

Іван Золотоустий не був оригінальним у філософському сприйнятті й оцінюванні дійсності. Не відзначався він також спектакулярністю в догматичній проблематиці. Натомість, за способом мислення античного світу, його суспільну діяльність можна впевнено оцінити як ораторську, адже методика його впливу на суспільство загалом та на окремих осіб тісно пов’язана з риторичними виступами й авторитетними промовами. З іншого боку, якщо поглянути на його активність з християнського погляду, то Іван Золотоустий, безперечно, є незрівняним проповідником високих моральних і метафізичних цінностей, який за допомогою церковного амвону став авторитетним вчителем Церкви і реформатором тодішньої візантійської церковної спільноти [2, с. 266–267]. Святий Іван не писав вузькотеоретичних богословських трактатів, як це чинила переважна більшість йому сучасних Отців Церкви, опираючись на елліністичну філософію, що, фактично, структурувала формальну компоненту їхнього богослов’я. Спадщиною Золотоустого, яка дійшла до наших днів, є лише кілька трактатів з практичного богослов’я, листи і багато проповідей, які записувалися стенографічно. Адже усе своє вміння і талант св. Іван присвятив проповідуванню живого слова, неначе духовно “годюючи” зібраний у храмі Божий народ [3, с. 105]. З огляду на багатство змісту його промов, оригінальної та цікавої формальної компоненти виступів цього Отця Церкви, він заслужено одразу і назавжди отримав прізвисько “золотоустий”, а його проповіді у всі часи вважалися зразком церковного красномовства через свою чіткість, ясність, моральну вартість, а також чималий вміст глибокої духовної мудрості та життєвого досвіду [4, с. 14].

Святий Іван Золотоустий посів чільне місце в історії християнства через грандіозний внесок у розвиток богословської гомілетичної доктрини, передусім через опрацювання власного методу біблійної інтерпретації та втілення її в церковне проповідництво. Його піклування про

моральний авторитет Церкви у суспільстві, педагогічно-душпастирська активність, як також ораторська діяльність чи заангажованість у процесі церковної адміністрації відкривають широкий та багатосторонній підхід до особистості цього святиителя як богослова-мислителя, біблійного екзегета, єпископа, душпастиря, педагога чи промовця, а навіть юриста [5]. Тому сучасні науковці широко працюють над розкриттям його непересічної особистості, адже вона, без сумніву, стала плацдармом і сприяла розвитку ранньохристиянського богослов'я, церковної історії, джерелознавства та інших галузей науки. Якщо однак ближче приглянутись до діяльності І. Золотоустого загалом, то неможливо не зауважити того, що особливим місцем, у якому народжується і формується вся ця багатогранна його діяльність, є церковний амвон. Можна сказати навіть більше – служіння проповідницьким словом визначає напрям його життя, адже саме за це вміння вищі церковні достойники обрали його на єпископську катедру. З іншого боку, його сміливе проповідування слова правди стало основною причиною його дворового відкликання з виконання функцій місцевого церковного ієрарха, а також спричиняється до вигнання за межі Імперії та мученицької смерті на чужині. Драматизм долі св. Івана є беззаперечним наслідком того, що він мужньо та непохитно проголосив слова християнського профетизму, далекого від двозначності та компромісу з фальшивими вартостями [6, с. 140–141].

Зразки проповідей Золотоустого – часто джерело ідейних диспутів для сучасних істориків та патрологів. Це підтверджує низка запитань, які стосуються поглядів св. Івана: чи справді був він представником релігійно-патріотичного антисемітизму? [3, с. 105]. Чи критичне дослідження його сімейної педагогіки, що акумулюється у підпорядкованій чоловікові ролі жінки в сімейному колі та її другорядного місця у суспільстві дає підстави назвати його сексистом, як це виразно наважуються зробити деякі дослідники, перебуваючи під впливом постулатів феміністичного руху? [7, 8]. А, можливо, беручи за основу проповіді Івана Золотоустого, що відверто закликають дотримуватись суспільної рівності серед різних верств населення, слушно буде окреслити цього церковного діяча як непоборимого основоположника теорії та практики соціалізму? [9, с. 81]. Ці та інші контрверсійні запитання та дилеми наукових шукачів, здебільшого, постають на підставі прочитаних текстів проповідей св. Івана. Такий ажіотаж навколо його літературної спадщини є беззаперечним доказом того, що не тільки колись, а й сьогодні, вся світоглядна система Івана Золотоустого, що міститься у його проповідях, стає предметом серйозних наукових досліджень і цікавих дискусій серед учених.

У IV ст. християнська проповідь, що ґрунтувалась на біблійних основах та екзегетичних дослідженнях, сягнула вершини свого роз-

витуку. Проте у цьому часі з’являється водночас і криза догматичних формулювань та богословської одностайності в поглядах. Причиною цього було блискавичне поширення на християнському Сході еретичних поглядів і рухів, таких як аріанство, маніхейство, духоборство, аполінаризм та ін. [10, с. 19–27]. Святий Іван Золотоустий як проповідник діяв на останньому етапі популярного серед людей різновиду аріанства, що поширювалось передусім в Антіохії під назвою аномейства. Прихильники цього псевдовчення заперечували божественне походження природи Христа і аргументували слова нібито неподібності Ісуса до Отця, наголошуючи на низці його людських характеристик [11, с. 59–60]. Як учений-богослов, І. Золотоустий бореться з цією ересю тільки і виключно з амвону, адже у його проповідях є вагомі аргументи, що змушують слухачів критично поставитись до фальшивих поглядів. Проповіді також спричиняються до належного формування чіткого і правильного богословського світогляду в аудиторії. Можна сказати, що Золотоустий діє згідно з власною т. зв. душпастирською логікою, що полягає виключно на застосуванні словесних диспутів та аргументацій, замість тодішнього поширеного способу “анафемізації” всіх інакомислячих та підписання їм суворого вердикту. Саме тому кожен свою проповідь, що стосується критики еретичного вчення закінчує позитивним закликком до еретиків до зміни їхнього мислення та повернення до єдності з Церквою [11, с. 61–62].

Подібно Іван Золотоустий у своїх промовах критично оцінює погляди ересі гностиків, маніхейців, юдаїстичну релігію, як також поганські вірування [12, с. 586–587]. У цьому ракурсі він постає перед нами як богослов-мислитель, який у проповіді захищав ортодоксійне вчення, застосовуючи у ній діалог з аудиторією, щоб цим самим довести помилковість еретичних вчень, дбаючи про належний і правильний духовний рівень своїх слухачів та чистоту православної віри, яку вони визнають своїм життям. На підставі цього можна ствердити, що мета проповідництва Івана Золотоустого – не вести догматично-полемічні диспути з амвону, щоб їх виграти, а започаткувати своєрідний “сеанс” логотерапії – процесу поступового звільнення слухачів від помилкових вірувань і еретичного вчення. І справді, словесну боротьбу з амвону відомий проповідник веде іронічно та відважно, але водночас з любов’ю та конструктивізмом, передбачаючи, що своїм нетолерантним висловлюванням може викликати агресію у вірних стосовно окремих представників еретичних поглядів і таким чином їм радше нашкодити [13, с. 407].

Проповідницьку формацію Іван Золотоустий розпочав ще замолоду, коли жив самотником в пустелі. Згодом він розвивав свої гомілетичні здібності перебуваючи в дияконському сані, маючи обов’язок піклуватись

про убогих та потребуючих людей Антіохії. Його активна заангажованість у соціально-харитативне служіння дала змогу комплексно та глибинно зрозуміти проблеми слухачів, їхнє життєве становище, як і також набути педагогічного та душпастирського досвіду. Саме цей досвід був неабиякою нагодою до заохочення слухачів втілити реальні християнські ідеали на практиці, прокладаючи шлях до їхньої реалізації у щоденному житті. Особливо це виявляється в акцентуванні на потребі суспільної справедливості та рівності. Однак метою проповідницької діяльності Золотоустого була внутрішня зміна слухачів, а не реформування загальної рівня суспільних відносин. Саме тому його промови містять передусім конкретні приклади поведінки окремих людей, особливо політиків та провладних людей. Іван Золотоустий був переконаний, що однією з головних цілей душпастирського служіння є віднова морального життя слухачів, тому закликав кожного зокрема найперше започаткувати зміну у власному житті, щоб, таким чином, дати добрий приклад для інших [14, с. 90–91].

Як вибраний єпископ Константинополя Іван Золотоустий багато уваги присвятив численним паломникам, які прибували до міста, міській бідноті, сиротам та вдовам, був духовним батьком для багатьох вірних, з якими часто зустрічався і до яких писав листи і послання. Однак все ця суспільна зайнятість не змінила його поглядів на пріоритет проповідництва – він і далі був твердо переконаний, що найуспішнішим місцем для вдалого душпастирювання є церковний амвон [15, с. 136]. Ефективність його палких промов та їх безпосередній вплив на поведінку слухачів вказує факт їх публічного обговорення, адже вірні, захоплені формою та змістом слів, активно передавали основні думки неprisутнім у храмі або жваво дискутували над щойно поставленими перед ними завданнями у проповіді. Отже, проповідування Золотоустого мотивувало учасників богослужінь до поглиблення їхнього духовного та морального життя [16, с. 39].

Проповідництво І. Золотоустого виразно характеризується біблійною спрямованістю, тому досі його вважають блискучим інтерпретатором Св. Письма [17, с. 251]. Типовою ознакою у дослідженні Біблії є спостереження, що вся екзегетична праця св. Івана є вмілим інструментом для приготування і виголошення його проповідей. Можна сказати, що його спосіб інтерпретації – передусім гомілетичного спрямування, і саме він вважається прагматичним застосування біблійних аксіом в особистому житті кожного християнина зокрема. Саме завдяки цьому практичному підходу до герменевтики, Золотоустий здобув славу першопрохідця у біблійних лабіринтах [18, с. 319], адже завдяки його авторитетному вченню в Церкві почали застосовувати історично-граматичний метод, замість поширеного тоді способу алегоричної інтерпретації

[19, с. 65–66]. Біблія для Золотоустого – це самобутня та комплексна священна книга, залишаючись вповні автономним та вичерпним засобом для тих, хто хоче поглиблювати власне духовне життя, надійний моральний авторитет та основа догматичного вчення Церкви. Ця книга, дана людям від Бога як життєвий дороговказ, адже через неї Бог промовляє до кожного, хто залишається відкритим на Його слово. Тому у проповідях Золотоустого часто з’являється заклик до вірних читати цю Вічну Книгу. Періодичний контакт з нею св. Іван часто словесно зображає як приймання визначених і надійних ліків важкохворою людиною [20, с. 298–299]. Саме тому близьке молитовне спілкування зі Святим Письмом Іван Золотоустий вважає успішним подоланням грішних небезпек, які чигають на людину, а незнання біблійних сюжетів, слів та описів є причиною численних їх помилок у житті. Через це вони так легко підлягають еретичному вченню, а у житті їх часто зустрічають негаразди та даремні клопоти [21, с. 79–81].

Згідно з вченням Івана Золотоустого ознайомлення з Біблією – прямо пропорційне до особистого знайомства зі самим Ісусом Христом. Тому св. Іван часто займається екзегезою у христоцентричній перспективі, залишаючи немовби збоку пояснення первісного значення натхненного тексту. Його коментарі до книг Святого Письма спрямовані на те, щоб передусім внести ясність до біблійного послання та втілити основні його вказівки в щоденному житті завдяки прямому застосуванню його моральних норм і принципів. Тому екзегеза в Івана Золотоустого не має багатозначних векторів, натомість спосіб її представлення у проповідях характеризується типовою для антиохійської школи ознакою: чіткий та нескладний стиль, без зайвого алегоризування, проте густо насичений типологічними поясненнями [17, с. 255–256]. Пояснюючи Святе Писання своїм слухачам, Золотоустий часто вживав відому для них особисто-моральну та загальносуспільну тематику, вказуючи на їхній тісний зв’язок з поодинокими фрагментами натхнених книг. Такий спосіб біблійної екзегези спричиняв те, що античні сторінки ставали живими та актуальними для аудиторії Івана Золотоустого.

Святий проповідник був обережним з надмірним застосуванням риторики у проповіді, хоча сам здобув високі студії з ораторського мистецтва під керівництвом видатного софіста та публічного промовця Ліванія (314–393) [3, с. 112]. Адже в ті часи суспільні оратори дотримувались загального правила, що гласило вищість форми над змістом та поглинанням першим другого. Означало це не що інше, як домінування вишуканої елоквенції у промові над її логічною конструкцією, а навіть над слухністю та ідейністю вміщених у ній слів. Золотоустий часто гостро критикував такі прийоми в тогочасному ораторському мистецтві, категорично

відкидаючи “пишну балаканину” і надаючи перевагу “вивченню святих речей”, адже для нього як християнина красиве те, що правдиве і має внутрішню духовну цінність (пор. 1 Пт 3:3. 1 Тм 2:9) [3, с. 20–21].

Іван Золотоустий досконало опанував ораторське мистецтво. Тому силу його промов, простоту стилю, красу мови і досконалість жестів недаремно порівнювали до риторичного таланту і вмінь легендарного Демосфена (384–322 до Р. Х.) [22, с. 278]. Однак справжня велич і досягнення Івана Золотоустого це не лише вміле застосування риторики як такої у церковних виступах, але поміщення її на службі проповідництва. Святий Іван ставить на перше місце діяльну “Божу благодать”, а лише згодом береться за композицію тексту і формування речень у творенні гомілій. Тому риторика для нього – лише інструментальний засіб, який здатний допомогти донести до людей євангельські істини [5, с. 55].

У контексті бачення риторики як науки, підпорядкованої вимогам і законам Євангелія у процесі гомілетичної комунікації стає зрозумілим, чому проповідництво Золотоустого характеризується простотою мови, без зайвих мистецьких “трюків” та красномовних зворотів. Святий Іван, будучи свідомим того, що у своїх промовах звертається передусім до простих людей, а не до вчених любителів ораторського мистецтва, старається насамперед зворушити духовний світ людини та збудити в ньому потребу навернення. Тому вищість правди над законами риторики, борцем за яку постає перед нами Іван Золотоустий, схиляє до певної реформи процесу богослужіння: проповідує він не з єпископського трону, як це переважно чинили місцеві ієрархи, а з амвону, який міститься ближче до мирян у храмі, даючи цим жестом зрозуміти, що керується найперше любов’ю до своїх слухачів. Ця методика святого Івана дає підстави зробити висновки, що християнський проповідник не може бути звичайним оратором – важливо, щоб риторичні навички були у ньому стисло пов’язані з виявами душпастирської опіки, християнської любові та зичливості. Тому лише така концепція проповідництва може бути справді успішною [23, с. 22].

Іван Золотоустий дуже любив проповідувати. Протягом довгих років виголошував гомілії два, три, а навіть чотири рази щотижня. За свідченнями його сучасників, слова св. Івана були настільки оживляючими, неначе джерельні річки, які текли з гір і озеляняли довкілля [3, с. 106]. Та навіть він сам зізнався, що тоді, коли поставав перед аудиторією у храмі, відчував надходження нових сил, а втома та знеохота кудись зникали від улюбленого заняття проповідництвом. З цієї причини цінні проповіді Івана Золотоустого дійшли до сучасного читача майже в повній версії обсягом понад 17 томів у Грецькій Патрології за редакцією Жака-Поля Міня [23, с. 22]. Дослідження цих античних текстів схиляє

до висновку, що ніщо так не приносило задоволення святому Іванові Золотоустому і ніщо так його не захоплювало, як ділення зі слухачем словами християнської проповіді.

Список використаної літератури:

1. Panuś K. *Historia kaznodziejstwa*. – Kraków, 2007.
2. Флоровский Г. *Восточные Отцы IV века*. – Москва, 2005.
3. Wilken L. R. *John Chrysostom and the Jews*. – London, 1983.
4. Neill S. *Chrysostom and His Message*. – Crestwood, 1963.
5. Дорошенко Ю. Адвокатська практика святого // *Меч Духовний*. – 2008. – № 1. – С. 55–59.
6. Malingrey M-A. *Chrześcijańska literatura grecka*. – Tarnów, 1995.
7. Leyerle B. *John Chrysostom on the Gaze* // *Journal of Early Christian Studies*. – 1993. – № 2. – С. 159–174.
8. Schroeder C. *The Mystery of Love. Paradigms of Marital Authority and Submission in the Writings of St John Chrysostom* // *St Vladimir’s Theological Quarterly*. – 2000. – № 2. – С. 143–168.
9. Avila C. *Ownership: Early Christian Teaching*. – London, 1983.
10. Gawryś Z. (ред.). *Herezje chrześcijańskie. Dawne i współczesne*. – Warszawa, 2008.
11. Михайлов П. Святитель Иоанн Златоуст как участник арианских споров // *Альфа и Омега*. – 2007. – № 1. – С. 59–67.
12. Попов И. Святый Иоанн Златоуст и его враги // *Богословский вестник*. – 1907. – № 11 – 12. – С. 569–607, 798–855.
13. Spiazzi R. *Verbum salutis, storia e teologia della predicazione*. – Roma, 1963.
14. Дронов М. Святитель Иоанн Златоуст, архиепископ Константинопольский // *Альфа и Омега*. – 1995. – № 4. – С. 81–96.
15. Kelly N. J. *Złote usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, Bydgoszcz, 2001.
16. Mayer W., Allen P. *John Chrysostom*. – London–New York City, 2000.
17. Мейендорф И. *Введение в святоотеческое богословие*. – Москва, 2001.
18. Baur C. *John Chrysostom and His Time*. – Westminster, 1959.
19. McCormick S.A. *John Chrysostom’s Homily #50 As an Example of the Antiochene Exegetical Tradition* // *The Patristic and Byzantine Review*. – 1993. – № 1–3. – С. 65–80.
20. Флоровский Г. *Восточные Отцы IV века*. – Москва, 2005.
21. Казенина Е. Святитель Иоанн Златоуст в истории библейской экзегетики // *Альфа и Омега*. – 2001. – № 3. – С. 64–80.
22. Hill R. *St. John Chrysostom: Preacher on the Old Testament* // *The Greek Orthodox Theological Review*. – 2001. – № 3–4. – С. 267–286.
23. Pelikan J. *The Preaching of Chrysostom*. – Philadelphia, 1983.
24. Christo G. *The Church’s Identity*. – Rollingsford, 2006.